

Dejan Pacek, *Od konflikta h kompromisu. Oris odnosa med državo in Katoliško cerkvijo v Sloveniji 1966–1991.*

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2023, 560 str.

Socializem in vera: pojma, ki namigujeta na antitezo, sta v monografiji Dejana Packa obravnavana z ramo ob rami, s čimer avtor odpira prostor za nova historična spoznanja o temi, ki pomembno sooblikuje sodobno dojetje slovenske nacionalne zgodovine. Knjiga številka 52 v zbirki Razpoznavanja, ki jo izdaja Inštitut za novejšo zgodovino, obravnava odnos med državo in Katoliško cerkvijo¹ med letoma 1966 in 1991 na podlagi arhivskega gradiva slovenske verske komisije. Ta je pod različnimi imeni obstajala od druge svetovne vojne, njeno delovanje pa se je v desetletjih njenega obstoja prilagajalo dinamiki političnih razmer. Tako arhivsko gradivo kakor temeljna literatura sta v svojih osnovnih potezah opisana v predgovoru h knjigi. To bralcu omogoči vpogled v raziskovalni proces, hkrati pa ga usmeri k

morebitnemu nadaljnjemu branju. Monografija je časovno in vsebinsko logično zamejena. Leto 1966 je z vidika odnosa med državo in Cerkvijo prineslo dve pomembni novosti. Prvič, Jugoslavija je takrat sprejela Beograjski protokol, ki je vsaj delno normaliziral odnose med federacijo in Svetim sedežem. Drugič, istega leta je po brionskem plenumu (četrtm plenarnem zasedanju Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije) nadzorovanje verskih skupnosti prešlo z represivnih organov na upravne. To se je neposredno odražalo pri delu verske komisije, ki je osrednja tvorka gradiva, na katerem temelji monografija. Leto 1991, s katerim se monografija zaključuje, je prav tako povezano z delom komisije. Ta je takrat prenehala delovati.

Odnosi med državo, tako Slovenijo kot eno izmed federalnih enot kakor jugoslovansko federacijo samo, in Katoliško cerkvijo so bili zapleteni in večplastni, hkrati pa so se z leti znatno spreminjali. Upoštevanje časovne dinamike je eno izmed osrednjih vodil monografije, zaradi česar avtor tematiko ločeno obravnava v posameznih časovnih obdobjih. Monografija sicer skoraj popolnoma pušča ob strani politično in vojaško dogajanje med drugo svetovno vojno, ki je neposredno vplivalo na dinamiko odnosa med državo in Cerkvijo po letu 1945, medtem ko povzetek historičnega razvoja med letoma 1945 in 1966 bralcu nudi oprijemljiv kontekst za razumevanje osrednjega dela monografije. Avtor v tem delu obravnava nastanek in razvoj delovanja komisije ter osnovne poteze diplomatskih stikov med Jugoslavijo in Svetim sedežem,

¹ V oceni ohranjam poimenovanja, ki jih je v monografiji z ustrežno razlago in argumentacijo uporabljal avtor.

vključno s popolno prekinitvijo medsebojnih diplomatskih stikov leta 1952. Avtor s primerjavo z drugimi socialističnimi državami položaj Cerkve v Sloveniji oziroma Jugoslaviji dragoceno umesti v širši kontekst srednje in vzhodne Evrope. Jugoslavija je bila edina izmed socialističnih držav, ki je po prekinitvi diplomatskih stikov s Svetim sedežem te ponovno vzpostavila. Prav tako ni posegala v imenovanja znotraj cerkvene hierarhije. Avtor prvo poglavje zaključí s podrobnim pregledom delokroga slovenske republiške verske komisije ter komisij na ravni okrajev in občin, s čimer postavi njihovo delovanje na trden formalni temelj.

Drugi, osrednji del monografije se od uvodoma obravnavanega konflikta med slovensko republiko in Cerkvijo vsebinsko usmeri h korakom, ki so vodili do kompromisa med stranema. Jugoslovanska ustava in zakonodaja sta ustrezali minimalnim kriterijem, ki so omogočali ureditev razmer, zato sta postali osnovni temelj za obsežna pogajanja o normalizaciji odnosov med jugoslovansko federacijo in Svetim sedežem. Ta so dozorela v razmeroma kratkem dokumentu – beograjskem protokolu, podpisanim 25. junija 1966, še štiri leta pa je trajalo, da so se diplomatski odnosi v celoti obnovili. Dokument, ki so mu zgodovinarji do sedaj pripisovali razmeroma omejen pomen, avtor v monografiji na podlagi arhivskega gradiva ponovno ovrednoti: protokol je kot pomemben temelj sodelovanja med Jugoslavijo in Svetim sedežem na mednarodni ravni omogočil dialog med Svetim sedežem kot vplivnim igralcem na področju diplomacije ter Jugoslavijo kot nosilko gibanja neuvrščениh.

Avtor v naslednjem poglavju podrobno obravnava ustavni razvoj in razvoj zakonodaje, ki je neposredno (z Zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti skupaj s slovensko republiško uredbo za izvrševanje in njegovimi kasnejšimi dopolnitvami) ali posredno (z Zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji, Zakonom o zakonski zvezi, Zakonom o državnih matičnih knjigah) vplivala na položaj Cerkve. Dejavnost Cerkve je bila v Jugoslaviji oziroma Sloveniji z vsakokratno ustavo (1946, 1963 in 1974) ter z Zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti (1953) omejena na bogoslužno dejavnost, verski tisk in verske šole. Zakulisje nastajanja zakonodaje in njenega učinka je v knjigi podprto z arhivskim gradivom verske komisije, s čimer so v knjigo vključeni številni komentarji, pomisleki in osnutki oseb ter institucij, vpletenih v ustvarjanje zakonodaje. Ob izteku osemdesetih let je proces spreminjanja ustavne ureditve pridobil demokratičen značaj. Te spremembe so zajele tudi področje vere. Cerkev v Sloveniji je dobila možnost razširiti svoje delovanje, ko so amandmaji k republiški ustavi leta 1989 v veliki meri prevzeli dikcijo mednarodnopravne ureditve osebne in politične svobode.

A pot do korenitih sprememb je bila še dolga. Ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih letih je republiška verska komisija pozvala občinske komisije, naj na podlagi priloženega vprašalnika ocenijo stanje razmerja med državo in Cerkvijo. Odgovore občinskih komisij avtor podrobneje analizira, s čimer pokaže na razliko med zgodovinskim dogajanjem na federalni in republiški ravni na eni strani ter lokalni ravni na drugi. Poročila občinskih komisij nudijo vpogled v vsakodnevno življenje (vernih) državljanov v odnosu do konfliktov, ki so se vršili na višjih ravneh politike. Ti

so včasih globoko zarezali v vsakdanje življenje, medtem ko so spet drugič komaj kaj vplivali nanj. Pod drobnogledom komisij so še posebej bila področja, kot so karitativna dejavnost, verouk in gradnja ter obnavljanje verskih objektov, kjer delovanja Cerkve v odnosu do države vsebinsko ni bilo mogoče enostavno razmejiti.

Preostanek poglavja avtor nameni dvema pomembnima institucijama, Slovenskemu duhovniškemu društvu in Teološki fakulteti v Ljubljani, ter katoliškemu tisku. Slovensko duhovniško društvo obravnava v njegovi vlogi – kot mu jo je (med drugim) dodelila država – dejavnika diferenciacije znotraj Cerkve, vendar pa je zaradi normalizacije odnosa med državo in Cerkvijo le delno izpolnjevalo to poslanstvo. Cerkev sama je bila do obstoja in delovanja društva ambivalentna, medtem ko je država kljub njegovemu omejenemu vplivu vztrajala pri njegovem obstoju vse obdobje socializma. V času demokratičnih sprememb je društvo sodelovalo pri oblikovanju amandmajev k slovenski republiški ustavi. Pri obravnavi Teološke fakultete se avtor spričo bogate zgodovine te institucije posveti njenemu pravnemu položaju, položaju njenih predavateljev in študentov, državnih subvencij, ki ji je bila namenjena v obdobju socializma, ter oddelku, ki ga je fakulteta leta 1968 ustanovila v Mariboru. Podobno obravnava slovenski verski tisk – najprej z vidika njegovega pravnega položaja, nato pa z vidika njegove strukture in načina obravnave političnih vsebin. Poglavje se zaključí z obravnavo redovnih in laičnih organizacij po drugi svetovni vojni. Uvodne vrstice tega podpoglavja nakazujejo izredno raznolik položaj, ki so ga te imele in ki je bil odvisen predvsem od njihovega delovanja med drugo svetovno vojno. V nadaljevanju se avtor osredotoča večinoma na negativne posledice, ki so jih organizacije in njeni posamezni člani občutili v obdobju socializma.

Zadnje poglavje monografije je namenjeno primerjavi položaja Cerkve na Hrvaškem in v Sloveniji med letom 1971, ko je urejanje položaja Cerkve prešlo s federacije na njene republike, in razglasitvijo neodvisnosti obeh držav. Primerjava, ki omogoča ugotavljanje specifičnosti in podobnosti pri obeh primerih, se osredotoča na pravni položaj Cerkve ter na odnos hrvaških in slovenskih škofov do političnih vodstev obeh socialističnih republik. Poglavje, ki sicer vnaša dragoceno primerjalno perspektivo, bi svojo tehtnost lahko povečalo z uporabo dodatnih virov (hrvaške provenience), ki bi omogočili bolj poglobljeno analizo in podprli nekatere splošne ugotovitve.

Odnos med socializmom in vero se je v desetletjih, ki jih obravnava monografija, spletal v gosto mrežo poizkusov, kritik, mnenj, diplomatskih odmikov in političnih premikov.

Monografija, ki gosto zajame mnoge izmed njih, dopušča še dodaten prostor za nadaljnjo raziskavo, ki bi z vzpostavljanjem vzročno-posledičnih razmerij med posameznimi dogodki še obogatila obstoječe znanje in dodala vrednost gradivu verske komisije, ki se izkaže za bogat historični vir.